

ЛІНГВІСТИЧНА ФІЛОСОФІЯ ЛЮДВІГА ВІТГЕНШТЕЙНА

Статтю присвячено аналізу філософських пошуків Л. Вітгенштейна у галузі лінгвістики, зокрема його праці "Філософські дослідження", яка містить новий підхід до аналізу мови – з'ясування близькості наукових припущень і припущень повсякденного життя, підкреслення конструктивного, творчого характеру "мовних ігор", критику догматичних уявлень про співвідношення мови і дійсності. На підставі проведеного аналізу обґрунтовано лінгвістичний поворот, здійснений Л. Вітгенштейном.

Постановка проблеми. У філософії ХХ ст. відбувся справжній "лінгвістичний поворот". Оцінюючи його значення, американський філософ Річард Рорті вказує: "Картина античної й середньовічної філософії, що займалась речами, картина філософії з XVII по XIX ст., що займалась ідеями, і картина сучасної філософії, що займається словами, цілком правдоподібна" [1: 26].

Визнаним засновником лінгвістичної філософії був австрійський філософ Людвіг Вітгенштейн. В цій області філософії він – першовідкривач, як у лінгвістичного філософа у нього не було попередників.

Його філософська концепція раннього і пізнього періоду дала можливість для різноманітних інтерпретацій: одні філософи вважали його неопозитивістом (М. Шлік, Дж. Остін), інші були схильні визначати його концепцію ("Логіко-філософського трактату") як екзистенціальну (М. Козлова) тощо.

Актуальність поставленої проблеми. Актуальність теми обумовлена тим різноманіттям типів мовної діяльності і, відповідно, різноманіттям функцій, які виконує одне і теж слово. Розуміння мови є освоєнням певної мовної техніки, правильність вживання якої встановлюється лінгвістичною практикою певного суспільства, яке створює ті або інші норми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Усі сучасні семантики (С. Кріпке, Р. Карнап, Я. Хінтіка, Р. Монтегю) так чи інакше торкаються концепції "мовних ігор" Л. Вітгенштейна, насамперед, за рахунок використання категорії "семантичної відносності" [2: 80].

У розвитку методологічних питань теорії аналізу знакових систем певний вклад зробили російські учені: О. Грязнов, А. Блінов, М. Козлова, З. Сокулер. В Україні проблематикою аналітичної філософії займалися Г. Заїченко, А. Ішмуратов, К. Жоль, В. Омеляничик, Т. Кочеткова, М. Попович, І. Хоменко [3: 3].

Отже, мета дослідження полягає у детальному аналізі лінгвістичної теорії Л. Вітгенштейна, з'ясуванні її значення для розвитку лінгвістичної філософії ХХ ст.

Основні результати дослідження. У творчості Л. Вітгенштейна зазвичай виділяють два періоди: до і після 1933 р. В перший період він був логістичним, а в другий – лінгвістичним філософом. Перша позиція представлена в "Логіко-філософському трактаті", друга – у "Філософських дослідженнях" [2; 4].

В якості логістичного філософа Л. Вітгенштейн міркував приблизно таким чином. "Світ – дійсність в усьому його охопленні", "ми створюємо для себе картини фактів"; "картина – модель дійсності" [5: 305]. Але картина – це зображення. І як зображення вона повинна мати щось спільне із зображуваним. Що ж може бути цим загальним? Л. Вітгенштейн дає відповідь – речі співвідносяться між собою так само, як елементи логічної картини. Структура логіки аналогічна структурі світу. Логіка ж знаходить безпосереднє вираження в мові.

Автор пише: "Зображувати в мові щось "що суперечить логіці" настільки неможливо, як і зображувати в просторових координатах фігуру, що суперечить законам простору, або вказувати координати неіснуючої точки" [5: 305]. Ранній Л. Вітгенштейн вважав, що мова повинна зображувати факти, бути образом або картиною реальності. Комбінація слів в реченні – це не що інше як відображення комбінації елементів дійсності. І значення слова зрештою полягає в тому, що воно називає (таке відношення слів і предметів називають референтним).

Л. Вітгенштейн визначає місце мові між логікою і дійсністю. І робить акцент саме на логіці, що дозволяє зарахувати його до логістичних філософів на першому етапі. Цікаве його відношення до філософії, епістемології, етики, естетики, релігії. Для визначення їх статусу він виходить з наступного міркування. Він проводить відмінність між тим, що може бути: а) (про)іменоване, б) (ви)сказане, в) показане і про що слідє г) (по)мовчати. Іменуються окремі предмети, висловлюються думки, показуються логічні структури, а помовчати резонно про усі цінності: етичні, естетичні, релігійні. З точки зору Л. Вітгенштейна, філософія – не наука, не вчення, а діяльність з логічного прояснення думки, вона готує матеріал для наук і логіки. І результатом філософії повинна стати "досягнута ясність пропозицій" [5: 306]. Якщо ж вважати філософію сукупністю пропозицій, то вони виявляться безглуздими, оскільки їх неможливо перевірити фактами. Різноманітні цінності не перевіряються і в силу цього про них слід помовчати: "...Що взагалі може бути сказане, може бути сказано ясно, про те ж, що сказати неможливо, слід помовчати" [5: 306]. Л. Вітгенштейн вважає, що все, що стосується цінностей,

знаходиться за межами науки (хоча самі цінності він не заперечує, але їх формулювання знаходяться по той бік наукових, тобто справжніх висловлювань). Етика – це форма життя, а не система пропозицій.

Головна інновація пізнього Л. Вітгенштейна полягає у виборі в якості референтної (денотатної) системи для мови не світу предметів, а поведінки людей. "Спільна поведінка – ось та референтна система, за допомогою якої ми інтерпретуємо незнайому мову", – пише Л. Вітгенштейн [5: 306]. Значення слова і зміст речення – це його вживання в мові, і для вирішення проблем потрібно пов'язати мову з сферою реальних дій.

Свою працю "Філософські дослідження" Л. Вітгенштейн відкриває питанням: "Що є значення слова"? Це питання подібне до питань: "Що є час?", "Що є істина?", "Що є краса"? і тому подібне. Такі питання, на думку філософа, призводять до спазмів розуму. "Ми відчуваємо, – пише Л. Вітгенштейн, – що ми не можемо вказати на що-небудь в якості відповіді на ці питання і що все ж ми повинні вказати на щось" [5: 307].

Фраза "значення слова" має, з його точки зору, силу заклинання, спонукаючого нас шукати об'єкт, який відповідає цьому слову. Тим самим нав'язується ідея, що цей об'єкт і є значення слова. Л. Вітгенштейн пропонує замість питання: "Яке значення"? запитувати: "Яке пояснення значення"? А пізніше він сформулював свою знамениту пораду: "Не запитуйте про значення, запитуйте про вживання" [5: 307]. Вживання може бути зрозуміле не саме по собі або на основі розгляду слів, а тільки в контексті, лінгвістичному і соціальному. І далі він робить висновок: "Значення слова є його вживання в мові" [5: 307].

Таким чином, Л. Вітгенштейн відстоює ідею множинності функцій мови, призначень мови (не лише найменування предметів) і невід'ємності мови від життя, від соціокультурного контексту. Взаємодія мови і життя оформляється у Л. Вітгенштейна у вигляді "мовної гри". А будь-яка гра регламентується правилами і нормами. Мовна гра – у тому числі. На правила повинні зважати усі учасники комунікації.

На думку Л. Вітгенштейна, мовні ігри бувають різними. Вони можуть мати справу з внутрішнім і зовнішнім для людини, з сьогоденням і майбутнім. Внутрішнє і майбутнє від людини приховані. "Хоча ти і можеш бути повністю впевненим в душевному стані іншого, але ця впевненість завжди тільки суб'єктивна, а не об'єктивна. Два ці слова вказують на відмінності між мовними іграми" [6: 51]. Згідно з Л. Вітгенштейном, достовірність може бути як об'єктивною, так і суб'єктивною. У цих випадках ми маємо справу з різними видами мовної гри. Може бути математична достовірність ($2 \times 2 = 4$), вона визнається усіма математиками, і її заперечення привело б до руйнування самої математики. Але те ж висловлювання ($2 \times 2 = 4$) може бути розглянуте як психологічна достовірність, яка виражає впевненість будь-кого в правильності приведенного вираження. Але хтось може вважати, що $2 \times 2 = 5$, і ця обставина зовсім не руйнує тканину психологічної гри.

З етикою, естетикою, релігією пов'язані особливі мовні ігри. У цих випадках не йдеться про об'єктивну достовірність. Мовні ігри, що відрізняються одна від одної, – це, по суті, те, чим Л. Вітгенштейн замінив висловлюване, показуване і містичне і що можна порівняти з мета- і об'єктивними мовами Тарського.

Нормативний характер мовних ігор виводить Л. Вітгенштейна на поняття про мовні акти. У найзагальнішому плані мовний акт можна визначити таким чином: "Мовний акт – це цілеспрямована мовна дія, що здійснюється відповідно до принципів і правил мовної поведінки, прийнятих в цьому суспільстві. Також це одиниця нормативної соціомовної поведінки, що розглядається у рамках прагматичної ситуації. Основними рисами мовного акту можуть бути названі: інтенціональність, цілеспрямованість, конвенціональність, співвіднесеність з тим, хто говорить. Послідовність мовних актів складає дискурс" [6: 55].

Висновки. У лінгвістичній філософії під впливом ідей В. Вітгенштейна склалась теорія мовленнєвих актів про багатоаспектність мови та її нерозривність із формами життя: взаємодія мови й життя оформляється у вигляді регламентованих суспільних "мовних ігор".

Поняття мовних ігор – ключове у філософії пізнього Л. Вітгенштейна. В його основу покладено аналогію між поведінкою людей в іграх (карти, шахи, футбол та ін.) і в різних життєвих практиках – реальних діях, в які вилетено мову. Ігри передбачають заздалегідь вироблені комплекси правил, що задають можливі "ходи" або логіку дії. Вітгенштейн роз'яснює: поняття гри та правил пов'язані тісно, але не жорстко. Гра без правил – не гра, при різкій, безсистемній зміні правил вона паралізує. Але гра, підпорядкована надмірно жорстким правилам, – теж не гра: ігри немислимі без несподіваних поворотів, варіацій, творчості.

Під мовними іграми розуміються моделі роботи мови, методики аналізу її в дії. Цей новий метод аналізу покликаний диференціювати складну картину застосувань мови, виявити, розрізнити різноманіття її "інструментів" та виконуваних функцій. Це передбачає розрізнення типів, рівнів, аспектів, смислових варіацій у практиці використання природної мови в реальних умовах. А все це вимагає вміння спростувати складне, виявляти в ньому елементарні зразки. "Мовні ігри" – це більш прості способи вживання знаків, ніж ті, які ми застосовуємо, знаки нашої надзвичайно складної повсякденної мови", – пояснював Л. Вітгенштейн.

Перспективи подальших розвідок. В цілому лінгвістична філософія і пов'язаний з нею концептуальний аналіз буденної свідомості – це перспективні області гуманітарного знання, в яких вже зроблені чудові відкриття в лінгвістичній семантиці, теорії комунікації, соціальної психології; запропоновані реалістичні концепції в теорії етики. Сучасні дослідження в межах лінгвістичної філософії потрібні усім експертам-носіям "духовного" і "душевного" знання у справах: окреслення кола філософських причин і наслідків використання конкретної мови, включення в розробку нових моделей комунікативної діяльності, що завжди спираються на мовні засоби створення повідомлень; створення моделей функціонування мови в культурі, що можна буде використовувати для наступного прогнозування процесів мовної самоідентифікації, самовідтворення і використання інших мов; нейтралізації мовних конфліктів; встановлення факторів вдосконалення мовної політики тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Козлова М. С. Витгенштейн : новый образ философии / М. С. Козлова // Вопросы философии. – 2001. – № 7. – С. 25–32.
2. Витгенштейн Л. О достоверности / Л. О. Витгенштейн // Вопросы философии. – 1991. – № 2. – С. 67–120.
3. Гончаренко М. В. Логіко-філософські принципи прагматики мови (аналіз концепції "мовних ігор" Л. Вітгенштейна) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня філос. наук : спец. 09.00.06 / М. В. Гончаренко; НАН України. ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди. – К., 1999. – 16 с.
4. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат / Л. Витгенштейн // Философские работы. – М. : Гнозис, 1994. – Часть I. – 3 с.
5. Мечковская Н. Б. Язык и религия: пособие для студентов гуманитарных вузов. – М. : Агентство "ФАИР", 1998. – 352 с.
6. Философские исследования // Витгенштейн Л. Философские работы. – М. : Гнозис, 1994. – Часть I. – 90 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Kozlova M. S. Wittgenstein: a new image of philosophy [Wittgenstein: a new image of philosophy] / M. S. Kozlova // Voprosy filosofii. – 2001. – № 7. – P. 25–32.
2. Wittgenstein L. O. dostovernosti [On the authenticity of the] / L. O. Wittgenstein // Voprosy filosofii. – 1991. – № 2. – P. 67–120.
3. Honcharenko M. V. Lohiko-filosofski prynzypy prahmatyky movy (analiz koncepczii "movnykh ihor" L. Wittgensteina) [Logical-philosophical principles of language pragmatics (analysis of the conception of "language games" by L. Wittgenstein)] : avtoref. dys. na soiskanie nach. stepeni kand. filoz. nauk : 09.00.06 / M. V. Honcharenko; NAN Ukrainy. In-t filoz. im. H. S. Skovorody. – K., 1999. – 16 p.
4. Wittgenstein L. Lohiko-filosofskiy traktat [Tractatus logico-philosophicus] // Wittgenstein L. Filosofskiyye raboty. Part I. – M. : Gnozis, 1994. – P. 3.
5. Mechkovskaya N. B. Jazyk i religija [Language and religion]: Posobije dlja studentov gumanitarnykh vuzov. – M. : Agenstvo "FAIR", 1998. – 352 p.
6. Filosofskiyye issledovaniia [Philosophical studies] // Wittgenstein L. Filosofskiyye raboty. Part I. – M. : Gnozis, 1994. – 90 s.

Матеріал надійшов до редакції 29.05. 2013 р.

Sardak O. V. Linguistic philosophy of Ludwig Wittgenstein.

Статья посвящена анализу философских поисков Л. Витгенштейна в отрасли лингвистики, в частности его труда "Философские исследования", который содержит новый подход к анализу языка – выяснения близости научных предположений и предположений повседневной жизни, подчеркивание конструктивного, творческого характера "языковых игр", критику догматичных представлений о соотношении языка и действительности. На основании проведенного анализа обоснован лингвистический поворот, осуществленный Л. Витгенштейном.

Sardak O. V. Linguistic Philosophy of Ludwig Wittgenstein.

The article is sanctified to the analysis of philosophical searches of Ludwig Wittgenstein in industry of linguistics, in particular to his labour "Philosophical researches", that contains the new going near the analysis of language of finding out of closeness of scientific suppositions and suppositions of everyday life, underlining of structural, creative character of "language games", criticism of dogmatic ideas about correlation of language and reality, subject and object. On the basis of the conducted analysis the linguistic turn carried out due to analytical philosophy of language of Ludwig Wittgenstein is reasonable.